

Altailaisen hypoteesin nykytila

Murteiden ja kielten eriytyminen ja kieli-kuntien muodostuminen ovat olleet systemaattisen tutkimuksen kohteina vasta noin kahden vuosisadan ajan. Indoeurooppalaisten kielten geneettisen yhteyden havaitseminen ja sen pohjalta tehdyt etnohistorialliset päätelmät antoivat aikoinaan aivan uuden näkökulman ihmiskielen moninaisuuden ongelmaan, ja samoja vertailevan kielentutkimuksen menetelmiä on sittemmin sovellettu satoihin ja tuhansiin kieliin ja murteisiin. On mahdotonta yksiselitteisesti arvioida, kuinka monta erillistä kieltä maapallolla puhutaan tai on historiallisena aikana puhuttu, mutta varmaa on, että nykyään jo valtaosa niistä on tullut geneettisen tutkimuksen kohteiksi.

Paitsi puhtaan totuuden etsintää geneettisen kielentutkimuksen historiassa on esiintynyt paljon myös epäkriittistä fantasiaa ja tieteenulkoista tarkoitusha-

kuisuutta. Erityisesti pienten, syrjäisten tai poliittisesti sorrettujen kieliyhteisöjen on usein ollut suorastaan pakko löytää paikkansa kielikuntien kirjavasta kartasta. On jopa ajateltu, että kielisukulaisia vailla oleva kansakunta on vailla menneisyyttä, ja mikä pahempaa, kenties myös vailla tulevaisuutta. Tämä epätieteellinen ajattelutapa on osaltaan ollut synnä siihen, että geneettisten isolaattien olemassaoloa ei useinkaan ole kernaasti myönnetty. Isolaatit on nähty vertailevan kielentutkimuksen suurena haasteena, ja niiden geneettisten suhteiden selvittämiseen uhratun työn on katsottu lähes automaattisesti johtavan uusien kielisukulaisuusien toteamiseen. Vielä suuremman haasteen antaa kuitenkin kaikessa tieteenteossa menetelmien rajallisuus. Jos mahdollisuuksien rajoja ei tunnusteta, tulee koko tieteestä mielikuvituksen tai uskon asia.

Euraasian kielikunnat on löydetty yrityksen ja erehdyksen tietä. Jokainen geneettinen yhteys on aluksi voitu todeta vain epävarmana hypoteesina, jonka vahvistaminen tai kumoaminen on jäänyt viime kädessä myöhempien tutkijapolvien tehtäväksi. Esimerkiksi uralilainen kieliyhteys, jonka ensimmäisenä nykyaikaisena hahmottelijana voi pitää M. A. Castrénia, ei saavuttanut suinkaan välittömästi tieteellisen totuuden asemaa. Kriittiseksi tunnettu August Ahlqvist piti varsin aiheellisesti Castrénin esittämiä suomalais-ugrilais-samojedilaisia sanavertailuja suurelta osalta täysin mielivaltaisina ja väärinä. Vielä nuogrammaattisen koulutuksen saaneen E. N. Setälän yritys systemoida yhteisuralilaista sana-aineistoa näyttää nykypäivän näkökulmasta jokseenkin kelvottomalta. Vasta Setälän aikalaisen Heikki Paasosen voi vihdoin sanoa lopullisesti todistaneen uralilaisen kieliyhteyden. Castrénin kuolemasta oli tuolloin kulunut kuutisenkymmentä vuotta, ja tuon ajan voi uralilaisen kielisukulaisuuden ajatuksen sanoa itäneen tiedeyhteisössä todistamattomana hypoteesina.

Castrénin tutkimusmatkoja innoitti tunnetusti tarve löytää sorretulle suomen kielelle — ja, niin kuin uskottiin, sitä tietä

myös Suomen kansalle — sukulaisia. Monestakin syystä katseet kääntyivät nimenomaan itään, eikä voida kieltää, että Castrénin elämäntyöllä, samoin kuin myöhemmällä fennougristiikalla ja uralistiikalla, on ollut ratkaiseva merkitys suomalaisten kansallisen identiteetin muotoutumisessa. Suomen kielen sukulaiset eivät Castrénin mukaan rajoittuneet kuitenkaan pelkkään uralilaiseen kielikuntaan. Olettaessaan suomalaisten kielellisten esi-isien olleen lähtöisin Aasian sydäimestä, kenties Etelä-Siperiasta, hän tuli kuin luonnostaan omaksuneeksi tuolloin jo kauan tunnetun oletuksen paljon laajemmasta Pohjois- ja Keski-Euraasian kansoja yhdistävästä sukulaisuudesta, jonka piiriin kuuluisivat uralilaisten lisäksi ainakin turkkilaisia, mongolilaisia ja tungusilaisia kieliä puhuvat ryhmät. Kaikkiin näihin kieliryhmiin Castrén perehtyi myös synkronisen kentätöyden kautta.

Laajassa muodossaan Castrénin käsitykset suomalaisten kielellisestä alkupeirästä tunnetaan uralaltailaisen hypoteesin nimellä. Uralaltailainen hypoteesi kuuluu niihin ns. etäsukulaisuuskysymyksiin, jotka kiehtovien ajallisten ja paikallisten ulottuvuuksiensa takia saavuttavat herkästi suosiota varsinkin harrastelijoiden ja suuren yleisön keskuudessa. Tieteellisen kieltenvertailu tunnustaa etäsukulaisuushypoteesien edessä mieluiten puutteellisuutensa. Ainakaan vielä ei ole kehitetty menetelmiä, joilla näitä kysymyksiä voitaisiin tieteellisesti arvioida. Yleinen kulttuurihistoriallinen evidenssi näyttää tosin pikemminkin vastustavan kuin tukevan esitettyjä etäsukulaisuushypoteeseja. Lisäksi on varmaa, että monissa tapauksissa etäsukulaisuuden ainoana todisteena on kielten, parhaimmillaan kantakielten, typologinen samankaltaisuus, joka toki voidaan selittää monella muullakin tavoin. Epäilemättä kielitypologian ja areaalilingvistiikan kehitys tulee antamaan entistä paremmat teoreettiset lähtökohdat etäsukulaisuuskysymysten lopulliseen arviointiin.

Castrénia seuranneet suomalaiset tutki-

japolvet keskittivät voimansa enimmäkseen suomalais-ugrialaisten, sittemmin myös samojedilaisten kielten tutkimukseen. Huomattavimpana poikkeuksena nousee esiin G. J. Ramstedtin hahmo. Ramstedt aloitti mongolista: Suomalais-ugrilaisen Seuran lähettämänä tutkimusmatkailijana hän kävi useiden eri mongoliansojen keskuudessa ja keräsi synkronista aineistoa kieliopin, sanaston ja kansanrunouden aloilta. Varhain hän alkoi soveltaa myös diakronista näkökulmaa, ja jo ensimmäisillä tutkimuksillaan halhamongolin fonetiikasta ja konjugaatiosta hänen voi sanoa luoneen perustan koko modernille mongolistiikalle. Epäilemättä Ramstedt olisi saanut merkittävän sijan Euraasian kielten tutkimuksen historiassa pelkästään mongolististen ansioidensa perusteella.

Ramstedt ei kuitenkaan voinut olla kiinnittämättä huomiota siihen jo Castrénin tähdentämään seikkaan, että mongolikieliset muistuttavat sekä rakenteellisesti että aineellisesti varsin suuresti toisaalta turkkilaisia, toisaalta tungusilaisia kieliä. Selitysmahdollisuuksia oli kaksi: lainakosketukset tai kielisukulaisuus. Ramstedt ei hyväksynyt Castrénin uralaltailaisesta hypoteesista mutta päätyi silti Castrénin tavoin olettamaan turkkilaisien, mongolilaisten ja tungusilaisten kielten geneettistä yhteyttä. Näin syntyi altailaisen hypoteesin nimellä kulkeva vertailevan kielentutkimuksen sovellus, jonka pohjalle on sittemmin rakentunut kokonainen tieteenperinne, altaistiikka. Ajatuksiaan altailaisen hypoteesin puolesta Ramstedt ei ehtinyt muotoilla loppuun saakka elinaikanaan, mutta niiden pääkohdat sisältyvät hänen postuumiin saksan kielellä ilmestyneeseen monografiaansa »Einführung in die altaische Sprachwissenschaft I—III».

Saavutettuaan jo mainetta kypsänä mongolistina ja altaistinakin Ramstedt tutustui myös korean ja japanin kieliin, joista varsinkin korean tutkimukseen hän uhrasi runsaasti voimavarojaan. Yrityksiin japanin kielen geneettisen aseman selvittämiseksi hän suhtautui skeptisesti,

mutta paradoksisista kyllä hän vähitellen vakuuttui korean kielen yhteydestä oletamaansa altailaiseen kielikuntaan. Eräänlaisena esityönä tämän korealais-altilaisen hypoteesin puolesta Ramstedt ennätti hiukan ennen kuolemaansa julkaista valikoiman korean kielen etymologisia sana-artikkeleita, joita on myöhemmin postuumisti täydennetty hänen käsikirjoitustensa perusteella.

Arvioidessaan Ramstedtin altailaista hypoteesia myöhempi tutkimus on voinut todeta, että valtaosa hänen yhteisaltailaisena pitämästään aineistosta on todella kielihistoriallisesti relevanttia. Tämä pitää paikkansa myös suureen osaan hänen korealais-altilaisista vertailuistaan. Yhtä varauksettomasti ei ole kuitenkaan voitu suhtautua hänen esittämäänsä selitysmalliin. On syntynyt kaksi vastakkaista koulukuntaa: proaltailainen, joka Ramstedtin tavoin uskoo ns. altailaisten kielten yhtäläisyyksien selittyvän nimenomaan geneettisen sukulaisuuden oletuksesta käsin, ja antialtilainen, joka katsoo, että kysymys on sittenkin sekundaareista kontaktivaikutuksista. Johtava proaltaisti Ramstedtin jälkeen on tunnetusti ollut Nikolaus Poppe, joka on pyrkinyt hioomaan altailaisen hypoteesin teoreettista apparaattia modernin vertailevan kielentutkimuksen tasolle. Samaan aikaan muut proaltaistit, mm. K. H. Menges ja R. A. Miller, ovat yrittäneet — Ramstedtin ajatusten vastaisesti — laajentaa hypoteesia japanin kielen suuntaan ja samalla täsmentäneet myös korean kielen asemaa koskevia oletuksia. Antialtilaisen suunnan tiennäyttäjänä on ennen muita mainittava Sir Gerald Clauson ja Gerhard Doerfer. Myös Lajos Ligetin johtama vahva unkarilainen altaistikunta on heti Ramstedtin »Einführungin» ilmestymisestä lähtien esittänyt argumentteja altailaista hypoteesia vastaan.

Vastakohta proaltailaisen ja antialtilaisen näkemyksen välillä halutaan usein nähdä puhtaana mielipide- tai suorastaan mentaliteettikysymyksenä. Näin ei kuitenkaan voi olla: aineiston systemaattisen analyysin täytyy lopulta antaa yksiselit-

teinen ratkaisu. Tätä nykyä valintaa ei ole enää vaikea tehdä: puhtaasti tieteelliseltä kannalta on kiistatonta, että antialtailainen koulukunta on kyennyt perustelemaan kantansa paremmin. Tieteen edistytksen nimessä on rohjettava tunnustaa, että Ramstedtin altailainen hypoteesi on osoittautunut vääräksi.

Antialtailaisen näkökulman mukaan turkkilaisten, mongolilaisten ja tunguusi- laisten kielten yhteiset ainekset ja rakennepiirteet ovat pitkäaikaisten ja hyvin monimutkaisten vuorovaikutussuhteiden tulosta. Kaikkein varhaisinta kontaktivaihetta näyttävät edustavan lainat kantamongolista kantatunguusiin ja päinvastoin. Hiukan myöhemmin alkoi mongoliin tultua turkkilaisten vaikutusten virta, joka mongolin välityksellä on osittain kulkeutunut myös tunguusiin. Mongolien maailmanvalta toi sittemmin turkkilaiskieliin keskiaikaisen mongolilaisen superstraatin, ja turkkilaisen jakuutin kielen kautta on sekä turkkilaista että mongolilaista aineistoa kulkeutunut nykypäiviin asti tunguusiin. Monilla alueilla, esim. Mantšuriassa, kontaktit eri murteiden, kielten ja kieliryhmien välillä ovat äärimmäisen mutkikkaat. Ei ole lainkaan ihme, että Ramstedt, joka ensimmäisenä yritti aineiston systemointia, ei vielä kyennyt tekemään oikeaa loppupäätelmää.

Absoluuttisen ajoituksen kannalta ns. altailaisten kielten keskinäiset kontaktit ovat itse asiassa varsin myöhäisiä. Varhaisimpiakaan mangolilais-tunguusi- laisia sanastoyhtäläisyyksiä ei tarvinne pitää paljon pariatuhatta vuotta vanhempina, sillä tätä luokkaa on kolmesta ns. altailaisesta ryhmästä vanhimman, tunguusi- laisen kantakielen etäisyys nykyhetkestä. Sekä mongolilaisten että turkkilaisten kielten eriytyminen on vieläkin nuorempaa perua, ja näiden kieliryhmien kontaktit on ilmeisesti kokonaan ajoitettava kahteen viime vuosituhanteen. Näitä ajoitussuhteita vahvistaa se Doerferin toteama seikka, että vanhimpien kantamongolista kantatunguusiin lainattujen sanojen joukossa ei vielä ole turkkilaisperäisiä aineksia; myöhemmissä lainakerrostu-

missa ne ovat yhä vahvemmin esillä.

Ramstedt tuki altailaista hypoteesiaan myös muoto- ja johto-opillisilla vertailuilla, jotka myöhemmät proaltaistit ovat, vertailevan kielentutkimuksen yleisten periaatteiden mukaisesti, katsoneet erityisen todistusvoimaisiksi. On kuitenkin todettava, että tämän aineiston osuus on puhtaasti materiaaliselta kannalta koko altailaisen hypoteesin heikoin kohta, jossa ennakkoluuloton tutkimus voi osoittaa monia virheellisiä väitteitä, väärinkäsityksiä ja mielivaltaisia ratkaisuja. Todellisuudessa ns. altailaiset kielet sisältävät hyvin vähän sellaista, mikä voitaisiin perustellusti tulkita oletetun yhteisen kantakielen muoto- ja johto-opilliseksi perinnöksi. Typologiset samankaltaisuudet selittyvät luontevimmin kieliyhteisöjen kontaktien oletuksella, ja toisaalta on voitu osoittaa, että epäitsenäisetkin morfeemit ovat ns. altailaisten kielten kesken usein lainautuneet, mikä vähentää niiden todistusarvoa kielisukulaisuusoletuksen kannalta.

Murskaavimman iskun altailaiselle hypoteesille on antanut perussanaston tutkimuksen teoreettinen kehitys. On osoitettu, että ns. altailaisissa kielissä ei ole yhteistä keskeistä perussanastoa, toisin kuin kaikissa muissa tunnetuissa kie- lissä, mm. indoeurooppalaisessa ja uralilaisessa. Samasta syystä on mahdotonta yhdistää ns. altailaisiin kieliin myöskään koreaa tai japania. Kaiken kaikkiaan Ramstedtin kokeilut korean kielen sanastohistorian selvittämiseksi, niin arvokkaita kuin ne sinänsä olivatkin, jäivät valitettavan epäsystemaattisiksi ja subjektiivisiksi. Myöhempien proaltaistien esittämät vastaanalaiset japanilais- vertailut ovat kuitenkin laadullisesti vielä paljon arveluttavampia.

Antialtailaisen koulukunnan sanoma on siis se, että tähänastisen tutkimuksen ja nimenomaan Ramstedtin esittämä aineisto altailaisen hypoteesin puolesta on tulkittava kielikontaktien näkökulmasta. Antialtaistit eivät silti väitä, että ns. altailaiset kielet eivät voisi olla sukua keskenään; sukulaisuuden todistamiseksi tar-

Katsauksia

vittaisiin vain kokonaan uusi aineisto. Tällä hetkellä näyttää äärimmäisen epätodennäköiseltä, että tällaista aineistoa voitaisiin enää esittää. Muutamat harvalukuiset seikat, mm. pronomnivartaloiden tavattavat paralleelit, antavat kenties kuitenkin optimistisesti asennoituvalla tutkijalle oikeuden jäädä miettimään, voisivatko ns. altailaiset kielet tai jotkut niistä olla etäsukulaisuussuhteessa joko keskenään tai jonkin muun kielikunnan kanssa. Varmaa joka tapauksessa on, että altailaisesta kielikunnasta ei voida puhua samassa mielessä kuin puhutaan esimerkiksi uralilaisesta ja indoeurooppalaisesta kielikunnasta.

Erehtyikö Ramstedt siis perin pohjin? Näin tuskin voidaan sanoa, sillä monipuolisena ja itsenäisenä tutkijana hän epäilemättä ymmärsi, että altailaisen hypoteesin paikkansapitävyden arvioiminen jäisi muiden tehtäväksi. Altailainen hypoteesi oli syntyessään hyvä, ehkä paras mahdollinen tapa selittää tuolloin tunnettu aineisto puutteellisten teoreettisten lähtökohtien pohjalta. Tärkeimmät syyt siihen, että se silti on osoittautunut vääräksi, ovat toisaalta uuden perusaineiston tulo mukaan kuvaan, toisaalta tutkimuksen huima eteneminen monilla relevanteilla erikoisaloilla, varsinkin tungusologiassa. Olisi ilman muuta epäoikeudenmukaista syyttää Ramstedtia siitä, että hän ei kyennyt ennakoimaan tutkimustuloksia, jotka ovat syntyneet vasta hänen kuolemansa jälkeen. Sitä vastoin on selvää, että nykyinen proaltailainen koulukunta syyllistyy aineiston aksiomaattiseen tulkintaan ja vanhentuneen hypoteesin pönkittämiseen.

Syytä siihen, että altailaisesta hypoteesista ollaan vielä laajalti haluttomia luopumaan, onkin etsittävä tieteenulkoisesta todellisuudesta. Samoin kuin uralilaisen kielisukulaisuuden toteamisella on ollut suomalaisten kansallista itsetuntoa kasvattava merkitys, on myös altailainen hypoteesi ehtinyt vuosikymmenien kuluessa vakiintua osaksi monen kansakunnan identiteettiä. Mm. Turkin, Mongolian ja Korean virallinen informaatio sisältää

usein viittauksen altailaiseen kielisukulaisuuteen — eikä tässä yhteydessä tietysti puhuta hypoteeseista. Myös Suomessa on käsitys altailaisesta yhteydestä tieteellisessä totuutena levinnyt laajalle niin tieteellisissä kuin epätieteellisissäkin piireissä. Tämä on toki ymmärrettävää; ovathan sekä altailaisen että uralaltailaisen hypoteesin juuret syvällä suomalaisten oman kansallisen arvomaailman sokkeloissa.

Huolimatta perusasetelmansa virheellisyydestä Ramstedtin »Einführung» on klassinen teos, jonka tuntemus on edelleen välttämätön kaikille turkkilaisten, mongolilaisten ja tungusilaisten kielten sekä korean kielen menneisyyden tutkijoille. Jo pian teoksen ilmestymisen jälkeen sen morfologiaa käsittelevä osa julkaistiin myös venäjäksi käännettynä, ja venäläisen käännöksen pohjalta ilmestyi yllättäen aivan hiljattain kiinalainen versio. Nyt on valmisteilla teoksen korealainen käännös, jonka ilmestymistä on tervehdittävä sitäkin suuremmalla ilolla, kun muistetaan, että korean kielen tutkimus oli erityisen lähellä Ramstedtin sydäntä.

Ns. altailaisten kielten vastaisen tutkimuksen kannalta antialtilaisen näkökulman hyväksyminen merkitsee, että kantaturkkia, kantamongolia, kantatungusia ja koreaa on mitä todennäköisimmin pidettävä isolaatteina. Annettakoon silti Ramstedtin elämäntyön viitoittaa tietä: vaikka altailainen hypoteesi on kumottu, on selvää, että ns. altailaisten kielten suhteet toisiinsa ja naapureihinsa ovat avain Keski-, Pohjois- ja Itä-Aasian esihistoriaan. Tutkimusta on intensiivisesti jatkettava modernein metodein ja vapaana aksiomeista.

JUHA JANHUNEN